

4.2. HOGYAN LESZ AZ ETNIKAI ELŐÍTÉLETBŐL FOGLALKOZTATÁSI DISZKRIMINÁCIÓ? A KISVÁLLALATOK SZEREPE*

KERTESI GÁBOR, KÖLLŐ JÁNOS, KÁROLYI RÓBERT & SZABÓ LAJOS TAMÁS

Bevezetés

A magyarországi romák és nem romák foglalkoztatási esélyei között a rendszerváltás éveiben szakadékszerű különbség keletkezett, és maradt fenn napjainkig. A 2011. évi népszámlálás szerint az érettséginel alacsonyabb iskolai végzettségű, nem tanuló, 15–60 éves népességben a különbség a férfiaknál 31, a nőknél 34 százalékpont volt. A férfiaknál a nyers hátrány kétharmada, a nőknél az ötödöde még ezen a viszonylag homogén népességben belül is összetétel-különbségekből (főleg az eltérő iskolázottságból, a munkavállalási szempontból kedvezőtlen lakóhelyből, a nőknél a magasabb gyerekszámából) adódik, de az etnikai reziduum is jelentékeny: a férfiaknál 11, a nőknél 6 százalékpont volt.

Az átlagértékek mögött azonban nagy földrajzi különbségek húzódnak meg: a romák *járásokon belüli* foglalkoztatási hátránya (a fent említett részpopulációban, a két nemre együttesen) 1 és 56, az egyéni és környezeti változókra kontrollált hátrányuk pedig 2 és 47 százalékpont közé esett.

Hogyan jöhetnek létre ilyen mértékű területi eltérések a romák reziduális (könnyen megfigyelhető jegyekkel nem magyarázható) foglalkoztatási hátrányában? Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy – miközben a diszkriminációval szembeni jogi védelem hasonló egy országon belül – nagy különbségek lehetnek az előítéletesség fokában és a piaci struktúrákban. Írásunkban a helyi népességben élő *erős előítéletesség* mint ok és a *vállalatméret-eloszlás* mint közve-

títő szerepének feltárására teszünk kísérletet. Célunk nem az etnikai elutasítás okozta teljes foglalkoztatási hátrány számszerűsítése, hanem annak a hipotézisnek a tesztelése, amely szerint egy kisvállalatok uralta munkaerőpiacon az előítéletesség könnyebben vezet foglalkoztatási diszkriminációhoz.

Ha a munkáltatók, az alkalmazottak, illetve a fogyasztók között magasabb a kisebbséget elutasítók aránya, az a munkaerőpiacon egyaránt vezethet nagyobb fokú előítéletes (*taste-based, animus*), valamint statisztikai diszkriminációhoz. Ez utóbbi révén a nem feltétlenül előítéletes munkáltató csoportszintű információt használ az egyéni jellemzők előrejelzéséhez, ezen belül – és ez elemzésünk szempontjából különösen fontos – megpróbálhatja csökkenteni a kisebbségi és többségi munkatársak konfliktusos viszonyából vagy a fogyasztók idegenkedéséből eredő, vélt vagy valós veszteségeket.

Ezek a mechanizmusok nem azonos eséllyel lépnek működésbe kisvállalati és nagyvállalati környezetben. A nagy szervezetekben a keresési és felvételi gyakorlat kisebb fokú személyességének, a döntés több személy közötti megosztásának köszönhetően, valamint az antidiszkriminációs eljárás és a kedvezőtlen médiavisszhang magasabb kockázata miatt a társadalmi környezetben uralkodó előítéletesség nem befolyásolja olyan erővel a személyzeti döntéseket, mint a kis cégeknél. A kisvállalati világban az informális döntések dominálnak, a diszkriminatív döntéseket nehéz tetten érni. Gyakoribb a beajánláson alapuló felvétel, amiről a szakirodalom alapján megmutatható, hogy noha a termelékenység szerinti kiválasztást hivatott segíteni, etnikai szempontból nem semleges. A vásárlók előítéletessége is könnyebben vezet diszkriminációhoz, mert több az olyan munkakör, ahol a dolgozók

* Ez az alfejezet az azonos című *Kertesi és szerzőtársai* (2022) cikket foglalja össze, amely a Közgazdasági Szemle Kézdi Gábor-emlékszámban jelent meg

közvetlen kapcsolatba kerülnek a fogyasztókkal. Egy kis szervezetben egy-egy kisebbségi dolgozó bekerülése erősebb hatást gyakorol az etnikai összetételre. Végül: az etnikai konfliktusokból eredő kooperációs zavarokat a kisvállalati vezető pontosabban érzékeli, ugyanakkor az azok elhárítására szolgáló eszköztára szegényesebb.

Adatok, a kulcsváltozók mérése

A helyi népesség *etnikai előítéletességének* mérésére kivételes alkalmat kínál, hogy 2010 táján, az akkor nyíltan romaellenes programmal fellépő Jobbik megjelenésével átmenetileg láthatóvá váltak a romák elutasításában meglévő regionális különbségek. A cigányok előítéletes megkülönböztetése sem ezt megelőzően, sem ezt követően nem nyilvánult meg olyan erővel a pártszimpátiákban, mint a 2010-es országgyűlési választáson. A Tárki omnibusz-adatfelvételei szerint a legdurvább cigányellenes sztereotípiákkal egyetértők aránya 2000 és 2008 között pártszimpátia szerint szűk sávban szóródott.¹ A helyzet azonban 2010-re megváltozott: a Jobbik mágnesként vonzotta magához az előítéletet osztókat, miközben az egyetértők aránya csökkent vagy nem változott az akkori két nagy párt szavazóinak (és az összes megkérdezettnek) körében. Ami az előítéletesség földrajzi eloszlását illeti, a Tárki életpálya-vizsgálat 2009-es hullámának tizennégy – a cigányokkal kapcsolatos sztereotípiák elfogadottságára vonatkozó – kérdését felhasználva megmutatható, hogy azok a 17–22 éves nem roma fiatalok, akik a Jobbikot erősen vagy nagyon erősen támogató járásokban éltek, sokkal nagyobb arányban értettek egyet a romákat elutasító állításokkal.

A Jobbik járási listás szavazatarányát a *valasztas.hu* regiszterből számítottuk. Figyelembe vettük, hogy a cigányellenesség mellett az adósok megmentése volt a Jobbik 2010-es kampányának másik – sikeresnek

bizonyult – üzenete, továbbá a párt támogatottságát erősíthette a gazdasági teljesítmény visszaesése is. Az előítéletesség mértékétől független, de a párt sikerességére hatást gyakorló tényezőknek a hatását regressziós módszerrel kiszűrtük, és a becslőfüggvény reziduumát használtuk a jobbikos szavazatokban megnyilvánuló előítéletesség közelítő változójaként. A reziduumra a „Jobbik reziduális támogatottságaként” hivatkozunk.

A *kisvállalatok részarányára* vonatkozó járási szintű adatokat a Bértarifa-felvételtől, illetve a Gazdasági Szervezetek Regiszteréből számítottuk. A tanulmányban a 30 fősnél kisebb munkáltatónál foglalkoztatottak arányával számoltunk. A vállalatméret számít: a KSH munkaerő-felmérésének adataival megmutatható, hogy a romák az átlagosnál kisebb eséllyel kerülnek be kisvállalatokhoz, és még annál is kevésbé olyan kisvállalati álláshelyekre, amelyek csapatmunkát vagy a vásárlókkal való kapcsolattartást feltételeznek.

Az *elemzési mintát* a 0–8 osztályt vagy szakiskolát végzettekre szűkítjük, mert a 2011-es népszámlálás adatai szerint a roma népességben az érettségivel vagy diplomával rendelkezők aránya mindössze 6,5 százalékot tett ki, szemben a nem roma népességben mért 54 százalékkal. A két teljes populáció összehasonlítása ezért nehezen értelmezhető eredményeket szolgáltatott volna.

A következőkben a bér munka világában előforduló foglalkoztatási esélykülönbséget vizsgáljuk, ezért eleve kizárjuk a mintából az önfoglalkoztatókat és a segítő családtagjaikat, azokat a foglalkoztatottakat, akiknek a házastárs vagy élettársa egy vagy két alkalmazottal működő egyéni vállalkozást visz, az alkalmi és közmunkásokat, továbbá a nappali tagozaton tanulókat.

Empirikus elemzés

A romák *járás szintű reziduális foglalkoztatási hátrányát* egyéni szintű egyenletekkel becsültük a 2011-es népszámlálás teljes körű adatain. A férfiakra és nőkre külön-külön becsült egyenletekben a roma etnikai hovatartozást (r kétértékű változó, 0 vagy 1), a kisvállalatok járáson belüli foglalkoztatási súlyát (K), a Job-

¹ A két állítás: 1. A bűnözési hajlam a cigányok vérében van. 2. Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.

bik támogatottságát (J) és ezek interakcióit ($r \times K$, $r \times J$, $r \times K \times J$) szerepeltetjük, számos (konkrétan: 50) kontrollváltozó (X) mellett. Érdeklődésünk tárgya elsősorban a hármas interakció ($r \times K \times J$) együttműködése, amely azt méri, hogy hogyan befolyásolja az előítélet növekedése egy roma személy ($r = 1$) foglalkoztatási esélyét egy nem romához ($r = 0$) képest a kisvállalat-sűrűség alacsony vagy magas értékei mellett. Ha ez az együttműködés negatív, az arra utal, hogy a romák foglalkoztatását erősebben csökkenti az előítéletesség ott, ahol magas a kisvállalat-sűrűség.²

A becsült paraméterek felhasználásával roma foglalkoztatási hátrányt prediktáltunk J és K kitüntetett értékeinél. A kisvállalati részarány esetében ezek az értékek 20, 25, 30, 35, 40 és 45, a Jobbik reziduális támogatottsága esetében pedig -5 , 0 , 5 és 10 voltak. Az értékek megválasztásánál – a mintán kívülre becslést elkerülendő – figyelembe vettük J és K együttes eloszlását, és nem prediktáltunk azokra az értékpárookra, amelyek mögött nem állt elég eset.

Az így számított predikciók adnak választ arra a kérdésre, hogy a nem roma munkavállalókkal azonos demográfiai, családi, munkaerőpiaci és társadalmi helyzetűnek feltételezett (tehát az X -ekben azonos) roma munkavállalók foglalkoztatási hátránya hogyan alakult, ha magasabb volt a Jobbikra leadott szavazatok részaránya, és nagyobb a kisvállalatok súlya.

Eredmények

Fő eredmények

Fő egyenletünkben a roma etnicitás, a kisvállalati részarány és a Jobbik szavazati aránya hármas interakciójának ($r \times K \times J$) együttműködése várakozásunknak megfelelően negatív. A férfiaknál a roma–nem roma foglalkoztatási rés az átlagosnál 20–40 százalékkal szélesebb erős Jobbik-támogatottság és sok kis-

vállalat esetén. A roma nők esetében nem találunk bizonyítékot a vizsgált keresleti oldali összefüggésre. A férfiakra vonatkozó eredményt a 4.2.1. táblázat mutatja.

A 4.2.1. táblázatot az átlagos J és K szintek közelében lévő $J = 0$, $K = 30$ pontból kiindulva érdemes olvasni.³ Innét balra vagy jobbra haladva az értékek alig változnak. Azon járások esetén, ahol alacsony a Jobbik támogatottsága ($J = -5$) a hátrány még valamelyest csökken is, ahogy a kisvállalat-sűrűség magasabb értékei felé haladunk. Ahol erősebb a Jobbik támogatottsága ($J = 5$), ott a hátrány súlyosbodik K növekedésével, és ez különösen igaz, ha a párt támogatottsága még ennél is erősebb ($J = 10$). Az alacsony (20 százalékos) és a közepesnek számító 30 százalékos kisvállalat-sűrűséghez tartozó predikciók közötti különbség ebben az esetben 4,3 százalékpont.

4.2.1. táblázat: Prediktált roma–nem roma foglalkoztatási esélykülönbség a Jobbik reziduális támogatottságának és a kisvállalat-sűrűségnek kitüntetett értékeinél (Férfiak)

A Jobbik reziduális támogatottsága ^a	Kisvállalatok súlya (százalék)					
	20	25	30	35	40	45
-5	-0,121 (0,007)	-0,113 (0,007)	-0,105 (0,012)	-0,097 (0,017)	-0,089 (0,023)	-0,081 (0,029)
0	-0,112 (0,005)	-0,114 (0,005)	-0,116 (0,006)	-0,118 (0,009)	-0,120 (0,013)	-0,121 (0,016)
5	-0,103 (0,007)	-0,115 (0,006)	-0,127 (0,006)	-0,139 (0,009)	-0,150 (0,012)	-0,162 (0,015)
10	-0,095 (0,010)	-0,116 (0,009)	-0,138 (0,012)	-0,159 (0,016)	-0,181 (0,021)	-0,202 (0,027)

^a A Jobbik támogatottságának a fő egyenletünkben számított reziduuma.

Megjegyzés: Az átlagos ($J = 0$, $K = 30$), valamint a releváns szélső értékeket vastagon, a mintán kívülre becslött értékeket pedig dőlt számokkal szedtük. Zárójelben a becslött értékek standard hibája.

Oszlop szerint haladva azt látjuk, hogy a hátrány a Jobbik támogatottságának függvényében alacsony kisvállalat-sűrűség ($K = 20$) esetén csökken, $K = 25$ esetén nem változik, ennél nagyobb kisvállalat-sűrűség esetén viszont súlyosbodik. A táblázatban átlósan, a bal felső sarokból jobbra lefelé haladva, jól látszik,

² Formálisan, ha $r \times J$ együttműködése b_1 , $r \times K \times J$ -é pedig $b_2 < 0$, és $r = 1$ (a romákat vizsgáljuk), akkor J marginális hatása a foglalkoztatásra $b_1 + b_2 K$.

³ Emlékeztetőül: $J = 0$ az jelenti, hogy a járásban az országos átlagnak megfelelő volt a Jobbik reziduális (a válság hatásától megtisztított) támogatottsága. $K = 30$ azt jelenti, hogy a kisvállalatok járáson belül a dolgozók 30 százalékát foglalkoztatják.

ahogy a romák foglalkoztatási hátránya egyre súlyosabbá válik *J* és *K* együttes növekedésének hatására. A táblázatban látható mintázat pontosan megfelel az előítéletesség mint ok, valamint a kisvállalat-sűrűség mint közvetítő szerepével kapcsolatos előfeltevésünknek.

Két okot említhetünk arra, hogy a nők esetében a várt összefüggés miért nem teljesül. Egyfelől, a roma nők legnagyobb számban olyan foglalkozásokban dolgoznak, amelyek jellemzően nagy szervezetekben fordulnak elő, ami csökkenti a diszkriminációnak való kitettségüket. Másfelől, a nőknél a hipotézisünkben feltételezett, tisztán keresleti oldali mechanizmus az etnikai különbségnek eleve viszonylag kis részét magyarázhatja. A kínálati döntések itt többet számítanak: amikor alapegyenletünkben a családösszetételre, az ingázási lehetőségekre és más, a munkavállalási döntés szempontjából fontos tényezőkre kontrolláltunk, az a férfiaknál az egyharmadára, a nőknél viszont az egyhatodára szűkítette az etnikai rést.

Robosztusság, alternatív magyarázatok

A Jobbik-szavazatok használata az előítélet közelítő változójaként egy foglalkoztatási egyenlet jobb oldalán két okból is kétségeket ébreszthet. Egyfelől, a párt támogatottságát szignifikánsan növelte a devizahitelek 2009-ben megemelkedő törlesztési terhe. Számításaink alátámasztják ezt az eredményt, de arra utalnak, hogy ennél is erősebben hatottak a népesség erős előítéletességében meglévő nagy területi különbségek. Megmutatjuk, hogy a Jobbik 2010-es eredménye a 2001-es etnikai foglalkoztatási rést is hasonlóképpen „magyarázza” (az akkori roma változóval és kisvállalat-sűrűséggel együtt), ami az előítéletesség földrajzi szóródásának időbeli stabilitására enged következtetni.

Továbbá felvetődhet, hogy az okság fordított irányú: a roma–nem roma foglalkoztatási rés a cigányok alacsonyabb munkakínálatára vezethető vissza, és éppen ez erősítette a Jobbikot. Megvizsgáltuk, hogy a nem foglalkoztatott romák és nem romák mekkora része keresett aktívan állást – tanújelét adva annak,

hogy bár állása nincs, szeretne dolgozni –, és hogy ez hogyan hatott a Jobbik támogatottságára, valamint a romák munkakerüléséről szóló közismert sztereotípiá elfogadottságára. Az eredmények nem igazolják, hogy az erős előítéletességben meglévő területi különbségeket a cigányok munkavállalási hajlandóságában meglévő területi különbségek magyaráznák.

Ha a romákat súlyos hátrány éri a bérmunka piacán, elvileg kárpótolhatnák magukat azzal, hogy vállalkozásba kezdenek, vagy alkalmi, illetve közmunkába lépnek. Megvizsgáltuk, hogy a roma népességben gyakoribb-e a vállalkozás, az alkalmi munka és a közfoglalkoztatás ott, ahol szélesebb a bérmunka világán belül mért etnikai rés. Az eredmények szerint minél nagyobb a cigányok hátránya a bérmunka piacán, annál kisebb valószínűséggel vállalkoznak vagy végeznek alkalmi munkát, viszont (legalábbis a férfiak) annál nagyobb arányban lépnek közmunkába. Figyelembe véve, hogy a közmunkásbér még a minimálbérnél is jóval alacsonyabb, ez nem tekinthető a piaci munkavállalás vagy a vállalkozás teljes értékű alternatívájának. A valódi munkaerőpiacon a munkalehetőségek pozitívan korrelálnak.

Eredményeink a mérési változók többféle specifikációjára robusztusak, és kiállják az alternatív magyarázatok próbáját. A foglalkoztatási egyenletet megbecsültük a nyers Jobbik-változóval és egy alternatív modellből becült reziduummal is. A minket leginkább érdeklő hármas interakció paramétere minden specifikációban, a férfiakra és a nőkre egyaránt negatív, szignifikáns és mértékét tekintve számottevő. Nem kapunk értelmezhető eredményeket, ha a kisvállalati részarányt az ágazati összetételt mérő változókkal helyettesítjük, vagy ha az előítélet-mutatónk helyett – az azonos iskolázottságú roma és nem roma munkaerő nehezen mérhető minőségbeli különbségének hatására gyanakodva – azt az iskolai szegregáció múltbeli mértékével próbáljuk megmagyarázni.

Összefoglalás

A diszkriminatív gyakorlat elleni fellépést az itt vizsgált mechanizmus működése megnehezíti, mert a jog-

szabályok és a civil kontroll kevésbé hatnak a kisvállalatokra. Megfontolandó ezért olyan támogatási formákat választani, amelyek elősegítik, hogy a roma álláskeresők bekerülhessenek a kisüzemekbe, boltokba és szolgáltató egységekbe, ahol a munkáltató tapasztalatot szerezhet a termelékenységükről, valamint a munkatársak és a vásárlók reakcióiról. Ezt nem pótolja a valódi munkaerőpiactól élesen elkülönülő közfoglalkoztatás.

Hivatkozás

KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS–KÁROLYI RÓBERT–SZABÓ LAJOS TAMÁS (2022): [Hogyan lesz az etnikai előítéletből foglalkoztatási diszkrimináció? A kisvállalatok szerepe](#). *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 11. 1345–1376. o.

Ám a probléma gyökerét ez sem kezeli. A diszkriminatív gyakorlat mögött mélyebb megkülönböztetés húzódik meg: a *stigma*, aminek jelenlétét világosan jelzi a romákat elutasító sztereotípiákkal való széles körű egyetértés. Ennek felszámolásához elsősorban nem jogi és foglalkoztatáspolitikai eszközökkel, sokkal inkább az oktatásban, a civil szerveződésekben, valamint a médiában és a közbeszédet befolyásoló más terepeken kell dolgozni.